

070.482:28(497.11+497.16)"18/20"

070.482:28(497.6)"18/20"

Sead Šaćirović

ŠTAMPANI VJERSKI MEDIJI U BOSNI I SANDŽAKU

UVOD

Hvala pripada samo Allahu dž.š., neka je salavat i mir na Njegovog miljenika i poslednjeg Njegovog poslanika Muhammeda s.a.v.s., na njegovu porodicu, ashabe i sve one koji slijede njegov put do Sudnjega dana, amin.

U ovom radu bavimo se rasvjetljavanjem činjenica o pojavi vjerske štampe u Bosni i Sandžaku, kao i o svjetovnoj štampi u Sandžaku, sa osvrtom na historijski tok i pojavu prve štamparije u svijetu kao i razvoj štampanih medija kroz ostvarivanje komunikacije kao osnovne pretpostavke za opstanak ljudske civilizacije na zemlji. Također, tretiramo poimence islamske vjerske listove koji su se pojavili u Bosni sa kraja XIX vijeka do današnjih dana, uz to pratimo i pojavu štampanih medija u Sandžaku sa posebnim osvrtom na razvoj prve štampane novine *Sandžak*, kao i štampane riječi u *IZ*. Cilj ovoga rada nije rasvjetljavanje i duboka analiza štampanih medija na našim prostorima, već njihovo poimenično pominjanje i podsjećanje čitalaca da su i bosansko - sandžački muslimani imali svoje vjerske i svjetovne štampane medije i da u tome nisu nimalo zaostajali za ostalim narodima na prostoru Balkana i šire. Cilj ovoga rada jeste i da pomogne studentima i drugim istraživačima čiji će fokus biti proučavanje medija, da na jednom mjestu mogu pronaći informacije o štampanim medijima koji su krajem XIX i početkom XX vijeka postojali i informirali javnost o aktuelnim duhovno-svjetovnim temama na prostoru Bosne i Sandžaka.

Abstract:

Thanks to Allah Almighty, let's blessings and peace be upon His favorite, and the last of His Prophet Muhammad, his family, companions and all tho-

se who follow his path until the Day of Judgment, amine.

In this work, which is in front of you we are shedding light on the facts of the occurrence of religious press in Bosnia in particular and Sandzak, as well as the secular press in Sandzak, with emphasis on the historical development and the emergence of the first printing press in the world and the development of print media through the implementation of communication as basic conditions for the survival of human civilization on earth. Also, treat namely Islamic religious sheets that have appeared in Bosnia at the end of the ninth century to the present day, in addition to follow and the appearance of the print media in Sandzak with special emphasis on the development of the first printed newspaper «Sandzak» as well as the printed word in the IZ - and. The aim of this paper is not shed light on the deep analysis of print media in our country but their mention by name and remind readers that both the Bosnian and Sandzak Muslims had their own religious and secular štasmpane media and that it is not at all lagged behind other nations in the Balkans and beyond . The aim of this paper is to help students and those whose focus will be to study media in one place can find a modest information about the media in the late nineteenth and early twentieth century existed and inform the public about the current spiritual and secular subjects in Bosnia and Sandzak.

HISTORIJSKA GENEZA RAZVOJA MEDIJA

Od pojave na Zemlji čovjek je neprestano razvijao svoje sposobnosti i sredstva koja su zadovoljavala njegovu potrebu za komuniciranjem. U tu svrhu nakon što ga je Allah dž.š. odlučio spustiti iz dženneta i učiniti ga halifom na zemlji, naučio je insana imenima svega stvorenoga, vidljivoga i nevidljivog: *I pouči On Adema nazivima svih stvari...*(Kur'an, El-Bekare, 31.)¹ Ovo je bio osnovni preduslov za razvoj komunikacije* i ljudske korespodencije na Zemlji. Da Allah dž.š. nije naučio čovjeka imenima svih stvari, danas ne bi bilo ničega što očima vidimo, a čovjek bi se od životinja razlikovao jedino po hodu na dvije noge.

Pomenuto čovjekovo uzdizanje omogućilo je susret različitih kultura za šta se u antropologiji koristi izraz kulturni kontakt, a u komunikologiji je to međunarodno komuniciranje.²

Dakle, ljudi su počeli da se kreću i bore za opstanak. Uz svako pomjeranje i kretanje vršena je razmjena informacija i obavještenja. Ideje, inovacije, kultura i informacije su se unaprjeđivale i međusobno dopunjavale i obogaćivale. Tako je kroz svoj historijski razvoj čovjek stvarao sve složeniju organizaciju društva. U takvom stanju i situaciji neophodno je bilo organizirati kanale za protok informacija, jer bez njih je nemoguće funkcioniranje kompleksnih društvenih sistema. Za ovakav vid komuniciranja bila je potrebna ogromna radna snaga u ljudstvu kako bi se na velike udaljenosti prenijele informacije i uputstva. Tek pojavom štamparije Johana Gutenberga (1456.) stvorio se osnov za razvoj brzog prijenosa informacija i unaprjeđenja komuniciranja među ljudima i državama. Počele su se pojavljivati i prve štampane vijesti-novine. Posebno se to pokazalo pojavom novih oblika komunikacija. Slijedili su izumi telegrafa, telefona, radija i televizije, filma, satelita, interneta. Pojava novih medija kao oblika komuniciranja i brzog prijenosa informacija učinili su svijet globalnim selom.

Mediji su glavni izvori informacija. Oni imaju nezamjenljivu ulogu u kreiranju javnog mnjenja*, tj. na zadovoljavanju ličnih i društvenih potreba. Na ličnom nivou oni objezbjeđuju vezu sa širim društvenim grupama, a na kraju i indirektno veze sa drugim ljudima i u određenoj mjeri i osjećaj pove-

1 Besim, K.:Kur'an sprevedom, "Oslobođenje", Sarajevo, 1989.

2 *Za S. Pricea (Media Studies, 1994.) Komunikacija je u najkraćem, individualna proizvodnja nekog simboličkog sadržaja u skladu s nekim kodom, koji anticipira prijem tog sadržaja kod drugih subjekata, u skladu s istim kodom. Ch. H. Cooley još davne je 1909. godine napisao da se pod pojmom komunikacije podrazumijeva mehanizam pomoću kojega ljudski odnosi egzistiraju i razvijaju se, a čine ga svi simboli duha sa sredstvima njihova prenošenja u prostoru i njihova očuvanja u vremenu. Radojković, M. i Stojković, B.: Informaciono-komunikacioni sistemi, Clio, Beograd, 2004., str.11. *Blek, S. 82003), Odnosi u javnošću, Clio, Beograd, str.51. Websterov međunarodni rječnik (Webster's International Dictionary) daje tri objašnjenja pojma „javno mnjenje.“

. Dominantni stav društva.

. Kolektivna želja ljudi.

. Sumiranje javnog mišljenja u odnosu na neko određeno pitanje.

zanosi i solidarnosti. Na političkom nivou, mediji igraju centralnu ulogu u demokratizaciji.³

Mediji nisu jedini instrumenti javnosti. Škole i druge obrazovne ustanove, vjerske zajednice, sindikati, biblioteke, primjeri su javnih ustanova u kojima građani mogu da raspravljaju i traže rješenja za svoje probleme i interese. Sve pomenute ustanove bitno utiču na kreiranje javnog mnjenja kao dominantnog stava društva o pitanjima od javnog značaja. Sve one zajedno predstavljaju veoma dobar izvor informacija.

POJAVA ŠTAMPANIH MEDIJA U BOSNI

Kada je Johan Gutember koristeći neka ranija kineska dostignuća 1456. godine izumio štampariju vjerovatno nije ni sanjao da će taj njegov izum promijeniti svijet iz korijena. *Prvi štampani pamfleti koji su imali senzacionalističke vijesti javljaju se u Njemačkoj oko 1400. godine. U Engleskoj se prve novine pojavljuju 1666. godine, a u Americi 1690. godine.*⁴

*U Bosni se prve novine pojavljuju već 1850. godine kada Ivan Franjo Jukić počinje izdavati časopis Bosanski prijatelj.*⁵

Maja 1866. pojavila se novina *Bosna*, zvaničan organ *Bosanskog vilajeta* na turskom i bosanskom jeziku. Bio je to list za vilajetske poslove, vijesti i javne koristi. List je u trinaest godina izlaženja donosio tekstove važnijih zakona i naredbi, njihova pojašnjenja, politička zbivanja u svijetu i kraće informacije iz političkog, privrednog i društvenog života. Početkom 1868. na mjesto urednika *Bosne* dolazi mladi i poletni Mehmed Šaćir Kurtćehajić.* On će na ovom mjestu ostati sve do kraja svog kratkog ali plodonosnog života.⁶

3 Herman, E. i Mekčesni, R.: Globalni mediji, Clio, Beograd, 2004., str.7.

*Blek, S.: Odnosi s javnošću, Clio, Beograd, 2003., str.51. Websterov međunarodni rječnik (Webster's International Dictionary) daje tri objašnjenja pojma „javno mnjenje.“

1. Dominantni stav društva.
2. Kolektivna želja ljudi.
3. Sumiranje javnog mišljenja u odnosu na neko određeno pitanje.

4 www.historicpages.com

5 www.plbih.info

*Mehmed Šaćir Kurtćehajić – Sandžaklija iz Akova (1844-1872) je prvi sandžački i bošnjački novinar. Tako je Mehmed Šaćir kao osnivač i urednik, pokrenuo novi list Sarajevski cvjetnik (Gilsen-y saray). Sarajevski cvjetnik je bio dvojezičan, izlazio je sedmično na četiri strane, s uporednim tekstom arapskim slovima na turskom i ćirilicom na bosanskom jeziku. Po svom sadržaju bio je zanimljiviji od Bosne. Imao je tri glavne rubrike, Vilajetske vijesti, Unutrašnje vijesti i Inostrane vijesti. Imao je i rubrike Podlistak, Najnovija pošta, Sitne vijesti i Razne zanimljivosti, kao i oglase i sl. List je štampan na žutom papiru u tiražu od 2.000. primjeraka. Za tri i po godine izlaženja, do jula 1872. god. iz štampe je izašlo ukupno 170 brojeva.

Prerana smrt Mehmed Šaćira zaustavila je dalje izlaženje lista. www.bosnjaci.net, Ćorović, E. Prvi bošnjački i prvi sandžački novinar.

6 www.bosnjaci.net, Ćorović, E.: Prvi bošnjački i prvi sandžački novinar,

VJERSKE NOVINE, LISTOVI I ČASOPISI U BOSNI

Što se tiče vjerske štampe na bosanskom jeziku ona se pojavljuje početkom dvadesetog vijeka. Kao čisto vjerski listovi mogu se istaći *Muallim*, list za pouku i staleške interese muallima i imama u BiH (1910-1913), *Misbah*, list za narodno prosvječivanje i za staleške interese muslimanskog sveštenstva, organ *Udruženja bosansko-hercegovačke ilmije* i *Jeni Misbah*, list za prosvječenje muslimana, nasljednik *Misbaha*. Kada su u pitanju vjerski časopisi možemo istaći sljedeće: *Islamski glas*, nezavisni kulturno-prosvjetni i informativni list, organ *Organizacije ilmije i drugih vjerskih službenika* Kraljevine Jugoslavije, *El-Hidaja*, organ *Udruženja ilmije* i *Pravi put*, idejni, vjerski, naučni i društveni list udruženja imama matičara.⁷

Administrativnim ujedinjenjem *Islamske vjerske zajednice* u Kraljevini Jugoslaviji, koje je sprovedeno donošenjem zakona i usvajanjem Ustava 1930. godine, stvorene su pretpostavke da *IVZ* otpočne sa izdavanjem svog glasila. Izdavanje časopisa utvrđeno je i u članu 111. Ustava *IVZ* u kome se jasno navodi da je *Vrhovno islamsko starješinstvo obavezno da izdaje svoj glasnik u kome će vršiti zvanična objavljivanja Islamske vjerske zajednice*. Ustavna obaveza izvršena je tek januara 1933. godine, kada se prvi put pojavio *Glasnik VIS-a*.⁸

Imajući u obzir utjecaj koji je ostavio na čitaoce, te ulogu na očuvanju vjere, kulture i tradicije na muslimane Bošnjake u komunističkoj Jugoslaviji za časopis *Preporod* se može reći da je najutjecajnije i najbitnije glasilo *Islamske zajednice* u bivšoj Jugoslaviji i u samoj Bosni. *Udruženje ilmije* je bilo izdavač *Preporoda*, a prvi list štampan je 1970. godine. Izuzetno veliki značaj u očuvanju vjere i vjerske tradicije na prostorima SFRJ imao je *Takvim*. Poput *Preporoda* on tu ulogu ima i danas jer se rado čita kod velikog broja vjernika. Prvi *Takvim* u novoj Jugoslaviji štampalo je 1951. godine *Udruženje ilmije* za NR BiH na osnovu odobrenja *Vrhovnog islamskog starješinstva*.⁹

Obzirom da se pojavom savremene uleme kao i novih naučnih dostignuća javila potreba za boljim i sveobuhvatnijim predstavljanjem vjere i vjerskih tema koja bi išla ukorak sa strogim naučnim kriterijima, a također i pružila odgovore na vjerska pitanja školovanim i sve zahtjevnijim vjernicima javila se potreba za osnivanjem novog i sadržajnijeg vjerskog lista. Polazeći od tih potreba, *Starješinstvo IZ* za SR BiH, Hrvatsku i Sloveniju počelo je decembra 1978. godine da izdaje mjesečnik *Islamska misao*.¹⁰

Jačanjem vjerske misli jačale su i obrazovne i vjerske institucije u Bosni. *Gazi Husref-begova medresa* predstavljala temelj obrazovanja kako vjerskog tako i svjetovnog, ne samo u Bosni nego i šire. Učenici ove medrese su počeli da izdaju svoj list-bilten između dva svjetska rata. Prema islamskoj periodici,

7 Dragan, N.: "Odnos Islamske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji prema izdavačkoj delatnosti kao modernom načinu informisanja vernika," Originalan naučni rad, www.politic-sandreligionjournal.com, str. 169.

8 Ibid., 179.

9 Ibid., 173.

10 Ibid., 174.

prvi listovi bili su *Mladi polumjesec*, *Razonoda* i *Bosanac*. Neposredno poslije rata izašlo je nekoliko brojeva lista *Sarpelj*, Poslije dugih priprema, maja 1968. godine učenici navedene medrese počeli su da izdaju svoje glasilo *Zemzem*.¹¹

Predstavnici tri vjerske zajednice u Bosni, (*Islamska zajednica*, *Srpska pravoslavna crkva* i *Katolička crkva*) održale su zajedničku sjednicu 22. aprila 1987. godine i donijele odluku da pokrenu list pod nazivom *Zajedno*, za koji je bilo predviđeno da izlazi dva puta godišnje na latinici i ćirilici.¹² Osnivačima se 1988. godine pridružila i *Jevrejska opština Sarajevo*, čime su se u okviru jednog skromnog lista našle ujedinjene četiri velike svjetske religije. Krajem 1991. godine list je prerastao u *Međunarodni centar za promociju međureligijskog dijaloga, pravde i mira*, sa sjedištem u Sarajevu.^{13*}

Pored navedenih izdanja u Bosni je izlazilo još nekoliko vjerskih časopisa. Veoma značajnu ulogu u vjerskoj edukaciji, posebno imama, muallima i hatiba imao je časopis *Novi Muallim*. Ovaj časopis je nastavak starog *Muallima* sa dugogodišnjom tradicijom. *Muallim* je časopis, odnosno revija, osnovana 1910. godine u Sarajevu. Osnivač *Muallima* je Muallimsko-imamsko udruženje *IZ-e* u Bosni i Hercegovini. Prvi broj ovoga lista izašao je u oktobru 1910. godine. Časopis je izlazio u nekoliko faza. U periodu od 1990. do kraja 1997. izdavan je u formi revije. Nakon pauze od dvije godine nastavljen je izdavački period u novoj formi časopisa za odgoj i obrazovanje sa nešto izmijenjenim nazivom *Novi Muallim*. Časopis *Novi Muallim* je počeo izlaziti u novom serijalu početkom 2000. god. Historiju izlaženja ovoga lista možemo podijeliti na tri perioda: period od 1910/1913. god., period od 1990/1998. god., i period od 2000. god.¹⁴

U septembru 1999. godine pokrenut je prvi broj časopisa za naučnu, kulturnu i duhovnu afirmaciju *Novi horizonti*.¹⁵ Izdavač ovog časopisa je udruženje *Selam* iz Zenice.¹⁶

Značajno je spomenuti i časopis *Saff*. Njegov prvi broj izašao je 1. decembra poratne 1996. godine. U svom prvom uvodniku, tadašnji urednik *Saffa*, Nedim Dedić je napisao: *Ovo novorođenče se rodilo u buđenju sveopšte sahrve koja je zahvatila i ova područja i to nakon nevjerojatnih i monstroznih zlodjela koja su nam nanijeli naši neprijatelji. A njihov prvi i posljednji cilj je presuda nad islamom u Bosni, koja se priprema, te čupanju islamskog stabla sa Balkana i cijele Evrope. Oni žele da utrnu Allahovo svjetlo ustima svojim, a Allah će učiniti da svjetla Njegova uvijek bude, makar krivo bilo nevjernicima.* (*Es - Saff*, 8.) *Mi smo islamska omladina*

11 Ibid., 174.

12 Dogovor o izdavanju zajedničkog glasila, Preporod, broj 9/401, 1. 05. 1987. godine, strana 2.

13 Dragan, N.: "Odnos Islamske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji prema izdavačkoj delatnosti kao modernom načinu informisanja vernika," Originalan naučni rad, www.politicsandreligionjournal.com, str. 175.

* Oduka o formiranju Međunarodnog centra za promociju međureligijskog dijaloga, pravde i mira u Sarajevu. Preporod, broj 24/511, 15. 12.1991. godine, str. 16.

14 www.rijaset.ba

15 www.iltizam.org

16 www.novihorizonti.ba, impresum.

koja se pridržava svoje vjere, koja se ne stidi svoga imena i svojih ideala, privrženi smo svojoj domovini i predstavljamo njezinu izvornu snagu koja će se suprotstaviti ovim napadima čiji su ciljevi uništavanje naših svetinja a i našeg prisustva uopšte.¹⁷

HISTORIJSKA GENEZA RAZVOJA ŠTAMPANIH MEDIJA U SANDŽAKU

Već smo spomenuli da je prvi sandžački, ujedno i bošnjački novinar bio Mehmed Šaćir Kurtćehajić iz Akova, današnjeg Bijelog Polja. Njegov rad u novinama *Bosna* i listu *Sarajevski cvjetnik* udario je temelje bošnjačkom i sandžačkom novinarstvu. Na temelju izdavačkog zanosa koji je zahvatio naše krajeve u Prijepolju je 1. februara. 1932. godine odštampan prvi broj lista Sandžak. Bio je to prvi medij u Sandžaku i temelj sandžačkog novinarstva.¹⁸ Svi žurnalisti i poslanici javne riječi, mogu biti ponosni na historijski početak žurnalizma u Sandžaku. Taj svijetli temelj pisane riječi u Sandžaku treba stalno da podsjeća i obavezuje svakog novinara, intelektualca, građanina, a posebno rukovodstvo medija, jer javno izgovorena riječ o Sandžaku je bila riječ zbog čega je išla glava od strane režima. Žurnalisti su se neprestano zalagali za slobodu javne riječi u Sandžaku. Riječ je o prodornom avazu, analitičko-kritičkom glasilu, koje izlazi u Novom Pazaru, sada pod izdavaštvom *Bošnjačke kulturne zajednice*. Revija *Sandžak* izgrađuje slobodarski i kritički duh kod javnog mnjenja. Odupire se režimskoj diskriminaciji u cilju afirmacije ljudskih i manjinskih prava i sloboda, ne samo Bošnjaka već i Srba, Crnogoraca i Albanaca koji žive u Sandžaku i šire. U tom pravcu, revija *Sandžak* je kritički osudila diskriminaciju beogradskog i podgoričkog režima i na taj način se javno suprotstavila beogradizaciji i kolonizaciji Sandžaka.¹⁹

Već je rečeno da je prvi broj revije *Sandžak* izašao u Prijepolju 1. februara 1932. godine.

Taj datum je historijski omeđio početak medijske publicistike i žurnalistike u širem kontekstu razvoja stvaralaštva u Sandžaku. Ljeta 1992, kada smo u suterenu restorana Breza, u Novom Pazaru, gotovo tajno/skriveno od aktera Miloševićevog režima, osnovali Udruženje novinara Sandžaka, tada smo 1. februar označili kao Dan novinara Sandžaka, i istovremeno utemeljili nagradu za žurnalizam po imenu Mehmed Šakir Kurtćehajić (Akovo 1844.-1870. Beč).

Inicijativu za pokretanje lista *Sandžak*, dala je multietnička grupa naprednih sandžačkih intelektualaca, među kojima su bili sociolog Sreten Vukosavljević, te intelektualci i studenti Rifat Burdžović, Milivoje Žugić, Tomaš Žižić, Mirko Tomić i Murat-ef. Šećeragić. Svi oni su bili antifašistički orijentirani, na Beogradskom univerzitetu će osuditi pojavu Hitlerovog fašizma, a kasnije će biti oprijedijeljeni za NOP i revoluciju. Prilikom utemeljenja lista *Sandžak* u zaglavlju lista pisalo je da je *ovo glasilo za kulturno i ekonomsko podizanje Sandžaka*. Pokretanjem ovog štampanog medija, označeno je kao

¹⁷ www.minber.ba

¹⁸ sandzakpress.net, 79 godina novinarstva u Sandžaku.

¹⁹ Šefket, K.: "Revija Sandžak," br. 161, str. 34

historijski trenutak, kojim je konačno zaorana duboka kulturna brazda na stoljećima potiskivanom prostoru u cilju kritičkog prevladavanja tadašnjeg stanja, kako je nanačeno, na kulturnoj i ekonomskoj zakorovljenoj njivi Sandžaka. Tijekom šestogodišnjeg izlaženja (1932-1938) u Kraljevini Jugoslaviji, s ovim glasilom su saradivali najprogresivniji i najugledniji ljudi toga vremena. Među saradnicima bili su i mnogi profesori *Beogradskog univerziteta*, kao i lideri najznačajnijih opozicionih stranaka toga vremena. *Na taj način, Sandžak je postao nepresušni rasadnik ideja, misija, vizija, i strategija svojevrstne demokratske tribine i truba probuđenih želja i stremljenja malobrojnih prosvjećenih slojeva onovremenog jugoslavenskog društva*, kako su isticali urednici u svojim kolumnama.

O programskoj orijentaciji pomenutog lista govore njegovi ključni osnivači. Oni su se putem javnog proglasa pod naslovom *Sandžaklijama i prijateljima Sandžaka* daleke 1932. godine obratili javnosti:

Potreban je bio odavno jedan list u kome bi našao pisanog izlaza cio javni život našega Sandžaka. Potrebno je podstaći ljude da nekakav kulturno značajan posao otpočne. Potrebno je bilo da se naši školovani ljudi zainteresuju za javne poslove rodno kraja, da se unese nešto duhovnog života u naše zaspale gradove i proširi pokret na naše sandžačko selo. Zbog toga je pokrenut list <Sandžak>. Pokrenut ne da on sam sve to sredi, nego da pomogne, ponegdje podstakne, dovede u međusobnu vezu one koji to hoće da rade...

Pokretači lista željeli su da izvrše integraciju svih progresivnih snaga oko svoje opoziciono koncipirane političke platforme, što je bio više nego hrabar i riskantan poduhvat za vrijeme kralja Aleksandra Karađorđevića. *Sandžak* se često suočavao sa velikim materijalnim poteškoćama, ali je uprkos svim preprekama (političke i materijalne prirode), uspijevaio da se održi zahvaljujući svesrdnoj podršci svojih vjernih pretplatnika, studenata, radnika, učenika i seljaka. Koliko je bila velika ljubav i požrtvovanost njegovih pokretača prema *Sandžaku* najilustrativnije govori primjer da je u vrijeme velike materijalne krize lista njegov glavni urednik i vlasnik Milivoje Žugić prodao veliki dio babovine u selu Mioskoj kod Prijepolja, kako bi obezbijedio sredstva za njegovo dalje publikovanje.

Da bi mnogi vrijedni i napredni slobodumni tekstovi našli svoje mjesto u listu, redakcija je često, u dogovoru sa vlasnikom štamparije, umjesto odobrenog materijala krijumčarila drugi koji javni tužilac nije vidio. Tako se dešavalo da mali broj primjeraka lista bude štampan prema rukopisima koje je javni tužilac odobrio, a cijeli tiraž namijenjen čitaocima sa izmijenjenim sadržajem. Bremenite su bile društvene okolnosti toga vremena, čiju suštinu je rasvijetljavao *Sandžak* iz broja u broj. Ovakva saradnja redakcije i javnog tužioca opterećena primjesama nadmudrivanja, preprednosti i riskiranja potrajala je oko dvije godine. Kada je otkrivena ova vješta žurnalistička igra, državni organi su prema listu počeli da primjenjuju rigorozne mjere cenzure. Uslijedile su dvije uzastopne zabrane lista. Da ne bi došlo i do treće, koja bi po sili tadašnjeg zakona dovela do definitivnog gašenja lista, redakcija preuzima kameleonski potez, mijenjajući formalno naziv lista. Umjesto

Sandžak list privremeno dobija ime *Raška*, što je u nekoj mjeri zadovoljavalo ambicije tadašnjeg režima. Pod ovim nazivom list izlazi nešto više od godinu dana. Čim je pritisak režima oslabio, redakcija vraća naziv lista dajući mu ime *Novi Sandžak*. Sve te metamorfoze u nazivu lista nisu imale značajnijeg utjecaja na naprednu koncepciju lista, a ni u odnosu na zvaničnu vlast, koja je i dalje sa zlobom gledala na ovo glasilo, jer se *Sandžak* bio mnogo zamjerio silnima i moćnima. Kulturnu i političku klimu u okviru koje je izlazio ovaj progresivni regionalni list, reljefno je ocrtao njegov glavni urednik Milivoje Žugić u formi pisama seljaka Đure Zvjeroge iz sela Zlobrđe, septembra 1934. godine:

Ja pišem, a drugi brišu. Što god napišem gos'n urednik kaže da je suviše oštro i da se o tome javno ne smije pisati. Što mi gos'n urednik štampa njemu zabrani drugi, tako da samo pišem, a drugi samo briše.

Predratni *Sandžak* je bio preteča i zagovornik mnogih progresivnih ideja. Veliki dio prostora je bio posvećen saobraćajnim problemima Sandžaka. Ukazivao je na potrebu izgradnje puteva i željeznice. Također je ukazivano i na potrebe i na metode unaprjeđenja poljoprivrede i na neophodnost preobrazaja sandžačkog sela. List je mnogo doprinio zdravstvenom prosvjećivanju naroda, otvaranju seoskih knjižica i čitaonica, afirmaciji amaterskog kulturno-umjetničkog stvaralaštva, žigosanju pojava mita i korupcije, sve dok nije brutalnim jurišem režima s početka 1938. konačno onemogućeno njegovo dalje izlaženje. Njegov glavni urednik Milivoje Žugić je nakon toga napustio Prijepolje i otišao na Cetinje, gdje je preuzeo dužnost dopisnika *Politike* sa područja Zetske banovine.

U daljoj historijskoj genezi lista *Sandžak* bilo je povremenih prekida, zbog sankcija od strane režima, kao i odliva kadrova koji su iz sandžačkih gradova išli u tri pravca: egzodus bošnjačkih stvaralaca prema Turskoj, migracija prema Sarajevu i migracija prema Beogradu. Svakako, pomak je napravljen formiranjem novog redakcijskog jezgra, koje je nosilo duh borbe. To je vrijeme koje predstavlja njegovo ponovno pokretanje u toku NOR-a, pod nešto izmijenjenim nazivom *Glas Sandžaka*. Napominjemo, *Glas Sandžaka* bio je organ (glasilo) AVNO Sandžaka (ratne narodne skupštine u toku NOB-a, egzistirajuće Autonomne pokrajine Sandžak). List je izlazio od 15. juna 1944. do marta 1945. U tom periodu izašlo je pet brojeva *Glasa Sandžaka*. Napominjemo da je ovo glasilo, zbog potreba NOR-a, jedno vrijeme uređivano i štampano u Kolašinu. Tih pet sačuvanih brojeva ratnog *Sandžaka* danas su valjani izvori za proučavanje prilika koje su vladale u Sandžaku u posljednjim godinama rata i prvim mjesecima po oslobođenju. Mnogi brojevi su nestali i uništeni od stranih okupatora i domaćih kolaboracionista. Nakon ukidanja *Glasa Sandžaka* (mart 1945.) predviđeno je da njegovu funkciju obavljaju *Vijesti* koje je izdavao Srpski odbor jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta Novi Pazar, a koje su počele da izlaze početkom januara 1945. Nakon raspuštanja ZAVNOS-a, socijalistički režim je stopirao dalje štampanje ovog glasila.

Dalja egzistencija *Sandžaka*, ujedno i najkraća, započela je u Sarajevu u drugoj polovini 1990. i na samom početku 1991. List je u nekoliko brojeva

izlazio u Sarajevu sa uredništvom grupe okupljene oko Senada Pećanina. U tom vremenu, izašlo je nekoliko interesantnih brojeva revije *Sandžak*, koji su zapaženo budili dosta uspavano sandžačko mnjenje. Međutim, redakcija je morala stati, jer su se novi politički lideri neodmjereno ponašali prema njoj, čime je bio i stopiran njen dalji rad.

Najteža situacija po reviju *Sandžak* počela se odvijati u januaru 1992. godine. Kao osnivač lista ovaj put se pojavljuje *KDMS Preporod*, a u ulozi izdavača *Matica Bošnjaka Sandžaka Novi Pazar*. *Odluke iz Sarajeva saopćili smo na prvom sastanku kao i na javnim civilnim skupovima u Novom Pazaru i drugim gradovima Sandžaka. Orijentirali smo se za Novi Pazar, bez obzira što su nam nudići mnogo bolji uvjeti u predratnom Sarajevu.*

U tom vremenu, nezavisna bošnjačka revija *Sandžak*, prvobitno kao mjesečnik, a zatim kao glasilo koje je štampano dvoheftično, dalo je značajan doprinos rasvjetljavanju kulture i društvenog života u Sandžaku i šire. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine, revija *Sandžak* je sa ostalim bošnjačkim institucijama organizirala *Prvu konferenciju bošnjačkih intelektualaca Sandžaka, Srbije, Crne Gore, Kosova i Makedonije*, na kojoj je donijeta *Rezolucija*, kojom se osuđuje agresija na Bosnu i ujedno smo zatražili od međunarodnih subjekata međunarodnu intervenciju u Bosni. Taj čin s početka maja 1992. bio je ujedno i početak hajke i montiranih sudskih procesa, ne samo prema reviji *Sandžak* nego i uopće montiranih procesa u Novom Pazaru i Bijelom Polju. Kao kritičko glasilo, revija *Sandžak* je stekla popularnost u javnosti, bez obzira što su mnogi krišom kupovali i pod pazuhom nosili i sklanjali ovo glasilo. To je bio i konkretan povod da revija *Sandžak* postane članica nezavisnih medija Balkana i Evrope. Rad nezavisne revije *Sandžak* ometan je od strane Miloševićevog režima, zato što je ovo glasilo postalo stalni član *Koordinacionog centra nezavisnih medija Balkana* (sa sjedištem u Ljubljani), kao i zbog otvorene kritike aktuelnog srbijansko-crnogorskog režima. Dva broja su zabranjena, a glavni urednik dr. Krcić je izveden na sud i nakon sedam i po godina montiranog političkog procesa osuđen je na jednu godinu uslovno. Ovo je jedino glasilo koje je bilo zabranjeno u SRJ u periodu od 1990-1997., a sudski proces prema glavnom uredniku i reviji *Sandžak* završen je tek 1999., kada je glavni urednik osuđen na godinu dana zatvora. Zbog toga je ova redakcija pretrpjela velike materijalne i druge gubitke. U tom vremenu objavljeno je 85 brojeva.

Za reviju *Sandžak* su oduvijek pisali vrsni naučnici i stvaralački pregaoci. Da spomenemo samo neka imena: akademik Ferid Muhić, akademik Muhamed Filipović, akademik Jašar Redžepagić, dr. Sefer Međedović, prof. dr. Rasim Muminović, dr. Mevlud Dudić, dr. Šemso Tanković, akademik Bogdan Bogdanović, akademik Nikola Milošević, književnik Jevrem Brković, Sreten Zeković, Branko Nikač, dr. Dragan Veselinov, dr. Miladin Životić, dr. Vesna Pešić, Zlatoje Martinov, Galib Omerbašić, Harun Hadžić, Esad R. Krcić, Fehim Kajević, Esad Rahić, Zaim Azemović, Rizah Gruda, Šakira Ersoj, arh. Džemal Suljević, Alija Džogović, Safeta Biševac, Azra Muminović i drugi.

Zbog analitičke kritike Miloševićevog diktatorskog režima i objavljivanja, pored karikatura, i priloga o drastičnom kršenju ljudskih prava u Sandžaku

i šire, revija *Sandžak* br. 16-17/93 marta 1993. je, odlukom Okružnog suda u Novom Pazaru i Vrhovnog suda Srbije iz Beograda, bila zabranjena. Od tada do danas ovo glasilo je dobilo na ugledu u demokratskim opozicionim krugovima, ne samo kod Bošnjaka već i od pripadnika crnogorskog i srpskog naroda. Prosječan tiraž nezavisne revije *Sandžak* (zbog dvostrukog embarga) kretao se između 5000 i 10 000 primjeraka. Revija se upućivala gratis svim ambasadama i konzularnim odjeljenjima u Beogradu, kulturnim institucijama, novinskim agencijama, srodnim glasilima (radi razmjene), relevantnim institucijama u svijetu, kao i klubovima Bošnjaka iz Sandžaka u inostranstvu.

Osnivanjem *Bošnjačke kulturne zajednice* 22. 12. 2009. i njenom pobjedom na izborima za *Bošnjačko nacionalno vijeće* (2010), stvorile su se nove okolnosti i potreba za nastavkom objavljivanja revije *Sandžak*. Nakon širih konsultacija, odlučili smo se da prihvatimo prijedloge prvaka Sandžaka da se nastavi sa radom redakcije revije *Sandžak* i donijeli odluku da se povede šira rasprava za formiranje nove redakcije ovog glasila. To smo i učinili i napravili veliki kulturni i duhovni pomak u sandžačkom društvu. Prema tome, to je peta, ujedno posljednja etapa revije *Sandžak*, koja je nastala 01. 01. 2011. i zvanično se promovira na svečanosti 01. 02. 2011., kada je objelodanjen novi sastav redakcije revije *Sandžak* na čelu sa književnikom Jahjom Fehratovićem. Tada je revija *Sandžak* nastavila svoju djelanost pod pokroviteljstvom *Bošnjačke kulturne zajednice*. Kao takva, ona daje kritički ton kulturnom i duhovnom životu Sandžaka, kao avaz istine i pobune bošnjačke svijesti u Sandžaku.

Nova redakcija revije *Sandžak* pored ekskluzivnih kritičkih brojeva, organizira tribine i kulturne skupove na kojima se razmatraju aktualna pitanja među Bošnjacima u Sandžaku u cilju afirmacije medijskih sloboda. Na taj način revija *Sandžak* doprinosi afirmaciji i razvoju medijske misli u Sandžaku i uopće u svijetu.²⁰

Slobodno možemo zaključiti da je revija *Sandžak* jedino slobodno svjetovno glasilo u Srbiji i Sandžaku. Jedino ona ne podliježe općoj cenzuri kvazidemokratskog režima u Beogradu. Svojim kritičkim stavovima, zalaganjem za slobodu govora, otkrivanjem afera, ukazivanjem na nepravdu ne samo prema Bošnjacima nego i drugim narodima, kulturnim, edukativnim i ostalim sadržajima, revija *Sandžak* je dala nemjerljiv doprinos na polju razvoja slobodne, napredne misli u Sandžaku, te odgoju novih generacija koje, oskoljene i napojene sa njenih slobodarskih izvora nastoje da svojim radom Sandžaku donesu dugo očekivanu slobodu.

OSTALI ŠTAMPANI MEDIJI U SANDŽAKU

Dugogodišnji pritisak režima na Sandžak i Bošnjake ostavio je traga i na pojavu i postojanje štampanih medija. Nastojanje beogradskog režima da ugasi svjetlo istine i slobodu govora utjecalo je da na ovim prostorima nema

20 Vidi, Šefket, K.: "Revija Sandžak," br. 161., str.,34-36.

kontinuiteta u dugogodišnjem izlaženju novina. Taj proces neprekidnog izlaženja u štampanoj formi od osamnaest godina ima *Glas islama*. Režim je danonoćno nastojao da sakrije istinu o Bošnjacima, njihovoj vjeri, tradiciji i kulturi. U tu svrhu nastojalo se stanovništvo Sandžaka držati u medijskom mraku, bez istinite i kvalitetne informacije, uz kontroliranu i cenzuriranu medijsku obavijest koja je najčešće bivala smišljena za potrebe vlastodržaca.

Porazna je činjenica da Sandžak koji je dao prvog novinara u Bošnjaka (Mehmed Šakir Kurtćehajić) i ima toliki broj vrlo uspješnih giganata od kojih neki kreiraju medijsku sliku zemalja u regionu (Fahrudin Radončić, vlasnik *Avaza* i oko dvadesetak drugih pisanih i elektronskih medija, Senad Pećanin doskorašnji vlasnik *BH Dana*, Senad Hadžifejzović autor kulturnog *Centralnog dnevnika* i novoosnovane televizije *FACE TV*), nikad nije imao respektabilnu dnevnu novinu.²¹

Pored već pomenute revije *Sandžak*, značajno je pomenuti i ostale listove koji su izlazili na našem području. List *Glas Sandžaka* izašao je 18. jula 2006. godine. Izdavač lista je *Građanski forum*, a glavni urednik Enes Halilović.²²

Vrijedi pomenuti i list *Bratstvo*, čije puno ime glasi *Bratstvo - organ jedinstvenog narodno-oslobodilačkog fronta novopazarskog okruga*. List pod ovim imenom izlazi 1. juna 1945. godine u Novom Pazaru. Primjerak je koštao 1 dinar.²³ Od tada u kontinuitetu, sa povremenim prekidima list izlazi do sredine 1993. godine, samo što u imenu stoji *Bratstvo - nedeljni informativni list*.²⁴

U Prijepolju 1952. godine počinje izlaziti list *Glas Polimlja*. Devedesetih godina prošlog vijeka novini je *amputiran glas*, pa joj je vraćeno ime koje je u narodu stalno nosila: *Polimlje*. List se ustalio u najprije petnaestodnevnoj, a kasnije u sedmičnoj dinamici u kojoj i danas izlazi.²⁵

U Pljevljima izlazi list *Pljevaljske novine*. List je prvi put izašao 1. novembra 1960. godine.²⁶ *Pljevaljske novine* su prosrpski mjesečnik koji tretira lokalne teme i nema većeg utjecaja na javno mnjenje u Pljevljima.²⁷ U Beranama izlaze *Beranske novine*. Radi se o mjesečniku koji ima slab utjecaj na javno mnjenje i lokalno stanovništvo. U Bijelom Polju list *Polje*, u Rožajama *Bošnjačke novine*. Rožajske *Bošnjačke novine* bliske Bošnjačkoj stranci, također već duže vrijeme ne izlaze, iako postoje neki nagovještaji da će zbog sve aktivnijeg djelovanja BKZ-a a sada BDZ Crne Gore u Crnoj Gori i prisutnosti jakih, iskrenih i hrabrih bošnjačkih elemenata na ovom prostoru BS njima pokušati napraviti neku vrstu protuteže.²⁸ U Novom Pazaru izlaze i *Sandžačke novine*.²⁹ Nazivaju ih i *Ugljaninove novine*. Ove novine su u potpunosti službi politike Sulejmana

21 Istraživački tim, „Revija Sandžak,” br. 161, str. 26-27.

22 www.vesti.rs

23 scc.digital.nb.rs, Digitalna Narodna biblioteka Srbije, *Bratstvo*, 1945. godine

24 Ibid.,

25 www.mc.rs

26 www.pvnovine.com

27 Istraživački tim, „Revija Sandžak,” br. 161, str. 28.

28 Ibid.,

29 Ibid., str. 27

Ugljanina. U zaglavlju novina piše *Sandžačke novine nezavisni heftičnik*.

Nakon gubitka apsolutnog utjecaja na uređivačku politiku revije *Sandžak*, Ugljanin 1996. godine osniva nedjeljnik *Sandžačke novine*. Ove novine su uvijek bile zvanična prezentacija politike SDA. Poznate su nam po prvom napadu na *Islamsku zajednicu* i medresu *Gazi Isa-beg* iz 1996-1997. godine. Za vrijeme Ugljaninove dominacije lokalnim parlamentom, kada je SDA imala na raspolaganju *Suljoviziju* (*Regionalnu televiziju Novi Pazar*) i druge mehanizme medijske manipulacije (2005-2008), ova novina je ugašena, da bi je nakon gubitka vlasti iznova pokrenuli. Indikativno je da ovu novinu koja, osim uvodnika i par poručenih napisa, nema autorskih tekstova, više godina finansira *Ministarstvo kulture Republike Srbije*.³⁰

U Novom Pazaru izlazi i časopis *Bošnjačka riječ*. Prvi broj časopisa za društveni život i kulturu sandžačkih Bošnjaka *Bošnjačka riječ* izašao je 2006. godine. Osnivač časopisa je *Bošnjačko nacionalno vijeće* (BNV koje je dugi niz godina djelovalo u tehničkom mandatu), a izdavač *Centar za bošnjačke studije*. Časopis uz finansijsku pomoć *Ministarstva za kulturu Republike Srbije*, izlazi tromjesečno. Prvi urednik časopisa bio je Muhedin Fiuljanin, a trenutno časopis uređuje i vodi dr. Redžep Škrijelj.³¹ Preko ovog časopisa je srbijanska republička vlast godinama upumpavala milionske svote za potrebe Ugljaninovih projekata paravjerske tvorevine, opstrukcije BNV-a i izbornih kampanja, odnosno plaćanja kriminalcima koji su izazivali incidente za Ugljaninov račun. Zvanični izdavač ovog medija je *Centar za bošnjačke studije* iz Tutina, vlasništvo Esada Džudževića.³²

OSNIVANJE I RAZVOJ GLASA ISLAMA

Glas islama je osnovan od strane *Mešihata Islamske zajednice Sandžaka* 1996. godine. Od tada on predstavlja medijski stub u odbrani interesa muslimana, a ujedno je i kritičar svih oni koji se usuđuju da u islam i muslimane diraju napadajući njihovu *IZ* i islamske vrijednosti koje se ne mogu kupiti, a još teže prodati za hatar sitnog dunjalučkog šićara, neke pozicije u Beogradu i lične promocije i bogaćenja koje, one koji se tog puta prihvate vodi u potčinjenost, vazalstvo, poltronstvo i izdaju, a sve njih zajedno u nepovratnu propast, gubljenje vjerskog i nacionalnog identiteta.

Rješenjem od 12.12.1996.godine *Glas islama* je registrovan kod *Ministarstva za informacije Republike Srbije* pod registarskim brojem 2281.³³ U dokumentu *Mešihata* koji je zaveden pod rednim brojem 39/97 i datumom 11.01.1997. godine, sa naslovom *Zaključci sa XVI redovne sjednice Mešihata*, održane 28.12.1996. godine i 01.01.1997.godine stoji zaključak:

U skladu sa ranije donijetom odlukom o formiranju islamskog glasila, odlučeno je

³⁰ Ibid., str.

³¹ www.sandzacke.rs

³² Istraživački tim, „Revija Sandžak,” br. 161, str. 27.

³³ Impresum, „Glas islama.”

da ono bude pod imenom *«Glas islama»*, te da se uređivačka politika lista povjeri sljedećem timu: glavni urednik Muamer ef. Zukorlić, odgovorni urednik Mustafa ef. Fetić, tehnički urednik Hasudin Hajrović, lektor Samir Škrijelj. Članovi redakcije lista: Mevlud ef. Dudić, Enver Ujkanović, Samir Škrijelj, Hajro ef. Tutić, Esad Kolašinac, Mithad Hajrović, Ramiz ef. Hamidović i Mirsada Burdžović.³⁴

Nakon ove historijske odluke odmah se pristupilo poslu. Prvi broj *Glasa islama* izlazi već u januaru 1997. godine, odnosno ramazanu 1417. godine, na 24. strane u crno-bijeloj tehnici, formata 370x270 mm. Do sada je izašlo 227 brojeva. U impresumu prvog broja stoji: *Glas islama izlazi jednom mjesečno. Izdavač: Izdavačka ustanova «El-Kelimeh,» Novi Pazar, glavni urednik: Muamer ef. Zukorlić, odgovorni urednik: Mustafa ef. Fetić, urednik: Fehim Kajević, redakcija: Mevlud ef. Dudić, Ramiz ef. Hamidović, Hajro ef. Tutić, Esad Kolašinac, Enver Ujkanović, Mirsada Burdžević i Midhat Hajrović, Tehnički urednik: Hasudin Hajrović, lektor: Samir Škrijelj, Štampa Grafokarton - Prijepolje. Adresa redakcije: Ul. 1 Maj 70/b, 36300 Novi Pazar. P. fah 139, tel/fax: (381) 20 25 626. Rukopisi i fotografije se ne vraćaju. Rešenjem od 12.12.1996. g. Glas islama je registrovan kod Ministarstva za informacije Republike Srbije pod registarskim brojem 2281.³⁵*

Ovo jedino glasilo muslimana Sandžaka posebno je dobilo na značaju u vremenu totalne medijske hajke i blokade kada je slikom i riječju informiralo o intenzivnim napadima na *Islamsku zajednicu*. Zbog takve njegove uloge, urednici i novinari ovog lista su pod stalnim pritiskom od strane struktura koje napadaju *Islamsku zajednicu*.

Glas islama, list za vjeru, društvo i kulturu, obiluje različitom tematikom, a sve u sklopu uređivačke politike i imena samih novina. Ovo glasilo je razvilo i poznate rubrike kao što je sada već epohalna, legendarna i dominantna rubrika *Naše viđenje*, koja je iznosila zvanične stavove IZ po bilo kom pitanju vezanom za život, vjeru, tradiciju, kulturu, politiku, ili bilo šta drugo bitno za opstanak muslimana Bošnjaka. Rubrika *Naše viđenje* otvara *Glas islama* i uvodi čitaoce u dalje prelistavanje novina. Rubrika *Službeni retrovizor* prati službena kretanja unutar *Islamske zajednice* i obavještava javnost o radu njenih čelnika. Rubrika *Aktuelnosti* govori o aktuelnim dešavanjima iz oblasti vjere, politike, kulture, društva, obrazovanja, sporta i drugim javnim i životnim temama. Rubrika *Analize* najčešće tretira političke i društvene teme. Prepoznatljiva je rubrika *Islamske teme* u kojoj se tretiraju tekstovi iz svih oblasti naše cijenjene vjere. Islamske tekstove pišu naši imami iz Sandžaka i šire, a vrše se i preuzimanja tekstova iz drugih islamskih glasila poput sarajevskog *Preporoda* i drugih novina, te internet stranica sa navođenjem tačnih izvora preuzimanja i imenima autora. U okviru ove rubrike izdvajamo temu *Pitanja i odgovori*, koja daje šerijatska mišljenja i rješenja vezana za islamski način života. Rubrika *Iz džemata* donosi vijesti o radu i aktivnostima unutar muslimanske zajednice. Rubrika *Intervju* je vaoma čitana i javljala se shodno

34 Arhiva, Mešihat IZ-e Sandžaka, dokument br. 39/97, datum 11.01.1997. godine.

35 Impresum, „Glas islama,“ januar 1997. godine, br.1.

postojanju potrebe za njom. Povremeno postoji rubrika *Intelektualni poligon* gdje saradnici *Glasa islama* iskazuju svoja naučna razmišljanja o pozitivnim temama koje tretiraju oblast islama, islamske filozofije, sociologije i druge naučne discipline. Pored pomenutih postoji i rubrika pod nazivom *Humanitarni rad* u kojoj se najčešće prati rad CHR *Hajrat* i njegove aktivnosti, te ostale humanitarne akcije i pomoć onima kojima je ugrožena materijalna i životna egzistencija. Rubrika *Tragom umeta* prepoznatljiva je po tretiranju pitanja iz islamskih zemalja, iz oblasti geografije, demografije, ekonomskog razvoja, političke uređenosti i dr. Rubrika *Svijet islama* donosi vijesti o životu muslimana i onome što je aktuelno i zanimljivo a vezano je za islam i njegove pripadnike od mašrika do magriba. Rubrike se formiraju odlukom redakcije, a po ukazanoj potrebi da se o nekoj temi piše, i iz broja u broj one se pojavljuju pod novim imenom uz zadržavanje ustaljenih rubrika koje su nabrojane.

Glas islama izlazi u tiražu od 1500 do 2000 primjeraka. Po potrebi se štampalo i više. Kada je otpočela agresija na IZ u oktobru 2007. godine štampano je i po 5000 primjeraka. *Glas islama* je izlazio jednom mjesečno. Već od 01.02.2008. godine počinje izlaziti dva puta mjesečno:³⁶ prvog i petnaestog u mjesecu. Ovo je učinjeno shodno potrebama javnosti koje je trebalo upoznati o pozadini, cilju i dubini agresije na IZ. Od 15. septembra 2011. godine,³⁷ kada izlazi 222. broj *Glasa islama*, on ponovo izlazi jednom u mjesecu.

Današnji urednik *Glasa islama* je Salahudin Fetić.

Nakon osamnaest godina izlaženja može se s pravom reći da *Glas islama* istinski predstavlja oazu slobodne riječi u Sandžaku i da je svojim kontinuitetom u izlaženju, te snazi i utjecajem na stanovništvo, posebno na aktivne džematlije, ostavio veliki trag na muslimansku porodicu koju je obogatio istinom o vjeri, duhovnom i svjetovnom životu i ustrajnosti na putu promoviranja pozitivnih ljudskih vrijednosti, vjerskih i svih drugih sloboda.

Ova novina je bila generator i pokretač izdavaštva u IZ. Iz njene redakcije krenuli su i drugi listovi. Ustanove IZ su počele sa izdavanjem svojih novina. *Gazi Isa - beg medresa* izdaje učenički časopis *Softa*, list učenika *Gazi Isa - beg medrese* u Novom Pazaru i ženskog odjeljenja u Rožajama. On je jedini učenički list na sandžačkoj teritoriji. Osnovan je 1998. god. i izlazi četiri puta godišnje. U njemu učenici medrese i saradnici iz drugih srednjih škola, pišu o islamskim i općim temama, o brojnim problemima sa kojim se danas susreću omladina i naš narod. Izlažu se radovi sa časa bosanskog jezika i vijesti o debatama, tribinama, kvizovima, ekskurzijama i drugim bitnim događajima u medresi i okruženju.³⁸

Fakultet za islamske studije u decembru 2007. godine izdaje prvi broj časopisa *Islamska misao*. Radi se o zborniku naučnih radova koji izlazi jednom godišnje. Do sada je izašlo pet brojeva ovoga lista.³⁹

³⁶ Ibid, 1. februar 2008. godine, br. 135.

³⁷ Ibid, 15 septembar 2011. godine, br. 222.

³⁸ medresa.edu.rs

³⁹ fis.edu.rs

Studenti FIS-a 2010. godine počinju izdavati svoj časopis pod imenom *Talib*. Do sada su izašla tri broja ovoga časopisa u štampanoj formi i dva u elektronskoj. Štampana forma je izašla 2010/11/12 a elektronska 2013. i 2014. godine. Njegovo puno ime je *Talib - Časopis studenata Fakulteta za islamske studije Novi Pazar*.⁴⁰

ZAKLJUČAK

Nesporna je činjenica da su štampani mediji na našim prostorima ostavili neizbrisiv trag na razvoj slobode govora i štampe. U osnovi ovaj rad predstavlja pokušaj rasvjetljavanja uloge štampanih medija na našim prostorima u borbi muslimana za slobodu i kvalitetniji život. Vjerski štampani listovi imali su historijsku ulogu u očuvanju vjere, nacije, kulture, tradicije i uopće života Bošnjaka na prostorima Balkana. Novine *Preporod*, *Glas islama*, *Saff*, *Muallim*, godišnje edicije *Takvim*, *Talib*, *Iskra*, dale su veliki doprinos očuvanju vjere islama i identiteta muslimana Bošnjaka. Islamska štampana periodika osvjetljavala je horizonte slobode za naš napaćeni narod.

Za afirmaciju i unaprjeđenje pojedinačnih i kolektivnih ljudskih prava i vjerskih sloboda, te širenju islamske ideje mira, tolerancije, suživota i čovjekoljublja na području Sandžaka, najviše je zaslužan *Glas islama*, a nimalo ne umanjujem ulogu ostalih štampanih medija na ovom podneblju. Poodavno je *Glas islama* izašao i na evropsko, odnosno svjetsko tlo, pa njegova istina putem interneta stiže i u Australiju, Ameriku, Novi Zeland. U ruke evropskih čitalaca *Glas islama* stiže u štampanoj verziji, tako da su njegove ideje oplem-nile i tlo Njemačke, Francuske, Belgije, Švedske i ostalih evropskih zemalja.

Objavljajući sve što je aktuelno, bitno i važno za život i opstanak muslimana Bošnjaka, hvaljen i osporavan, cijenjen i veoma čitan, *Glas islama* je postao prepoznatljiv brend IZ i nezaobilazan faktor u formiranju stava javnog mnjenja i osvajanja slobode govora u Sandžaku i šire.

Tokom godina izlaženja *Glas islama* je napadan, osporavan i gušen, ali nikada nisu uspjeli da ugase svjetlo slobode i bistrinu riječi i oštrinu njegovog pera. On je uspio da se nametne društvu kao ozbiljna i objektivna novina koja se bori za punu slobodu govora, za afirmaciju i unaprjeđenje pojedinačnih i kolektivnih ljudskih prava i vjerskih sloboda. *Glas islama* je bio i ostao metafora za vrijednosti slobode, slobodnog izražavanja i kulture govora.

Autoriteti koji su pisali i objavljivali svoje radove u *Glasi islama* su pomogli da se riječi ove novine poštuju, prenose, uče i pamte, te u djelo sprovedu. Uloga *Glasi islama* u borbi za slobodu govora i slobodu štampe je dokazana i nemjerljiva. Može se reći da je njegova uloga i jedinstvena obzirom da se radi o vjerskoj novini koja je nepoštujući konvencionalne principe, uspostavila nove standarde u predstavljanju islama kao religije koja znači život, a to sa sobom donosi i teme na polju politike, ekonomije, nasljednog prava, bračnog

⁴⁰ Ibid.

prava, društvenih tema, sporta i svega onoga što predstavlja današnji savremeni život ljudi. *Glas islama* je uspostavio nove norme i standarde u informiranju javnosti u Sandžaku i šire. Nije čudo što mu mnogi zavide.

